

ЕТИКА ТА МОРАЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто різні підходи до дослідження моралі в структурі етичної науки та місця педагогічної етики в даній структурі. Показано специфічні особливості етики та моралі в діяльності викладача вищого навчального закладу

Ключові слова: професійна етика, прикладна етика, педагогічна етика, педагогічна мораль.

В статтє рассмотрено различные подходы к исследованиям морали в структуре этической науки и места педагогической этики в этой структуре. Показано специфические особенности этики и морали в деятельности преподавателя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: профессиональная этика, прикладная этика, педагогическая этика, педагогическая мораль.

Постановка проблеми. Серед найбільш гострих та важливих проблем в сучасному світі підвищена увага приділяється проблемам, пов'язаним з становищем людини в суспільстві. Людина, рівень її культури і освіти як вихідний пункт та кінцевий результат нової парадигми розвитку суспільства. Звільнення вищої школи від формалізму і авторитарного підходу студентів, здійснення особистісно-орієнтованого підходу до них, формування моральних якостей, висувають принципово нові вимоги до професійної підготовки майбутніх викладачів спеціальних дисциплін. Адже викладач (науково-педагогічний працівник) вищого навчального закладу – це не просто лектор, педагог, грамотний організатор навчального процесу, а й вихователь, наставник, зразок для наслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доцільно підкреслити, що проблема морального вдосконалення вчителя привертала увагу просвітителів, науковців, педагогів у різні часи світової та вітчизняної історії. Підтвердженням цьому є праці мислителів античності (Арістотель, Сократ, М.Ф. Квінтіліан), представників класичної філософії (Г. Гегель, Й. Кант), видатних зарубіжних (Й. Герbart, Д. Локк, Я.А. Коменський, Я. Корчак, Й.Г. Песталоцці,) та українських педагогів (Г.І. Ващенко, Б.Д. Грінченко, А.С. Макаренко, С.Ф. Русова, Г.С. Сковорода, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.).

Метою статті є розгляд місця педагогічної етики та моралі в структурі етичної науки та специфічних особливостей

етики та моралі викладача вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (К., 2002) написано: “ЕТИКА, – ц. ж. 1. Наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; 2. Норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і ін.” [4, с. 267].

Термін “етика” етимологічно бере початок від старогрецького слова *ethos*, яке спочатку (до речі, ще в “Іліаді” Гомера) значило місцеперебування, сумісне житло. Потім це слово набуло нового значення: звичай, темперамент, характер, світогляд. Антична філософія надала йому термінологічного змісту, позначивши таким чином природу, стійкий характер того чи іншого фізичного чи соціального явища. В етимології слова “етос” зафіксовано важливе спостереження про те, що звичаї та характери людей народжуються в сумісному гуртожитку, говорячи мовою сучасної соціології, просторова близькість викликає атракцію [5, с. 8]. В подальшому етика набула значення філософської дисципліни, зараз етика являється наукою про мораль.

Етика, як наукова дисципліна, також повинна мати певний об'єкт та предмет дослідження. Сучасні вчені вважають, що об'єктом етики виступає мораль [3, с. 5], а предметом – поле морального вибору людини, вивчення тих засобів, за допомогою яких він здійснюється [6, с. 15].

Наразі існує два підходи до дослідження моралі. Перший підхід, в рамках якого об'єкт етики трактується як особливий вид

нормативної регуляції, представлений в роботах Л. М. Архангельського, О. Г. Дробницького та ін.

Другий підхід, де мораль виступає як особливий спосіб духовно-практичного осягнення світу, представлений в роботах А. В. Разіна, А. А. Гусейнова, Ю. А. Смоленцева, А. И. Титаренко, Ф. Н. Щербака та ін.

Порівняння двох концепцій моралі, показує, що прибічники підходу до моралі як способу регуляції поведінки людини в суспільстві, трактують даний феномен як неінституційний регулятор поведінки людей. Прибічники підходу до об'єкту етики як до способу духовно-практичного осягнення світу вважають, що мораль являється дійсним утворенням під час створення нової штучної реальності, і створення даного докільля виражається, перш за все, в практично-орієнтованому духовному відношенні до світу.

Для нашого дослідження важливе значення має положення про взаємодоповнення двох концепцій. Суть даного положення заключається в тому, що два підходи до моралі, які мають певні відмінності, не повинні протиставлятися один одному, їх потрібно взаємодоповнювати. Регулятивна функція моралі повинна суміщатися з ціннісно-орієнтуючою її функцією [1, с. 21].

Дійсно, мораль являється найважливішим неінституційним регулятором поведінки індивідів в суспільстві, специфічною формою суспільної свідомості, але й одночасно, виступає як необхідний спосіб досягнення єдності в можливості осягнути загальну суть буття, являється гарантом стійкості поведінки і діяльності індивідів під час вирішення ними різних завдань життєдіяльності.

Виявивши два підходи до моралі, розглянемо структуру етичної науки і визначимо місце педагогічної етики в даній структурі. Аналіз наукової літератури показує, що на даний момент існує велика кількість різних поглядів відносно місця педагогічної етики в структурі етичної науки. Деякі вчені вважають, що педагогічна етика являється одним із елементів професійної етики, яка, в свою чергу, являється частиною прикладної етики. Інші вчені притримуються поглядів про те, що педагогічна етика безпосередньо входить в структуру

прикладної етики. Таким чином, всі вчені, що займаються проблемами педагогічної етики, вважають, що педагогічна етика входить в прикладну етику.

До прибічників концепції виокремлення педагогічної етики в структурі професійної етики можна віднести Т. В. Мішаткіну, І. Н. Кузнєцову. До прибічників концепції виокремлення педагогічної етики в структурі прикладної етики потрібно віднести Н. Д. Зотова, А. А. Гусейнова, В. Н. Назарова, Р. Г. Апресяна, В. Момова, В. И. Бакштановського, Ю. В. Согомонова, В. П. Бездухова. Відмінності в цих концепціях, по багатьом чинникам, визначаються місцем професійної етики в структурі етичних знань.

Прибічники підходу існування професійної етики як складової частини прикладної етики аргументують свої погляди, головним чином, через специфікацію моралі в певній сфері людської діяльності, що для кожної професії, крім загальних моральних категорій, існують свої професійні нормативи та свої моральні принципи.

Деякі прибічники іншої концепції показують, що професійна етика не являється складовою частиною прикладної етики і приводять на користь своїх поглядів ряд аргументацій, що стосуються, в основному, специфіки предмету вивчення прикладної етики і професійної етики.

Для нашого дослідження необхідно акцентувати увагу на осмисленні "теорії взаємодії етичного і педагогічного знання", розробленою В. П. Бездуховим.

Суть даної теорії визначається тим, що взаємодія етики як теорії моралі і педагогічної науки здійснюється не прямо, а шляхом проміжних зв'язків, що існують між структурними компонентами етики. На прикладному рівні етика взаємодіє з педагогікою. Це проявляється в тому, що при обґрунтуванні теоретичної концепції учитель, викладач користується знаннями про мораль, системі моральних цінностей, теорією оцінки поведінки, вчинків і т.д. як "готовими" знаннями, які беруться із теоретичної етики. Педагогіка не досліджує мораль теоретично, але учителям, щоб оволодіти знаннями про гуманізм, про сутність і природу гуманізації освіти, необхідні загальнотеоретичні знання про мораль.

Етика, на думку вчених, вивчає структуру моральної свідомості, встановлюючи рівні її розвитку і етапи становлення, і може простежити за змінами, що відбувається в ній тільки за допомогою своїх засобів. Педагогіка розробляє різні технологічні системи, які забезпечують проникнення моралі “всередину” моральної свідомості, виявляє, які засоби, форми і методи навчання і виховання чи підготовки майбутнього учителя сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, гуманістичної направленості учня, його моральної свідомості.

Розробляючи проблеми моральної поведінки, розкриваючи сутність морального поступку, його структуру і оцінку, проблеми морального вибору, етика представляє педагогіці знання про моральну якість поведінки, про систему моральних цінностей. Учитель, осмислюючи аспекти моральної поведінки, повідомляє дітям знання про систему цінностей, обґрунтовує їх соціальну значимість і організує їх застосування школярами.

Етика пропонує педагогіці знання про моральні норми, учитель в своїй практичній діяльності забезпечує їх інтеріоризацію школярами. Етика розкриває сутність моральної рефлексії – учитель, включаючи дітей в діяльність, спілкування, моральну практику, “організує” співпереживання дітей, дає їм можливість ототожнювати себе з цінностями. Крім як з прикладною етикою, педагогіка активно взаємодіє як з нормативною, так і дескриптивною етикою. Нормативна і дескриптивна етики, враховуючи зміни в соціальній і моральній практиці життя суспільства, визначають характер відносин учителя до учня, їх взаємовідносин, пропонуючи тим самим педагогу цілі і завдання навчання і виховання особистості школяра [2, с. 62-71].

Педагогічна етика виступає як відносно самостійна галузь знань в структурі етичної науки, із цього слідує, що об’єктом педагогічної етики виступає педагогічна мораль. На базі визначення об’єкта етики, вибраного із сполучення регулятивної і духовно-практичної концепцій моралі, можна припустити, що педагогічна мораль являється найважливішим неінституційним регулятором поведінки суб’єктів навчального процесу. Одночасно педагогічна мораль виступає як необхідний спосіб

досягнення єдності в набутті загальної мети освіти, являється гарантом стійкості поведінки і діяльності суб’єктів при вирішенні ними різних завдань навчального процесу.

Таким чином, педагогічну етику необхідно розглядати як відносно самостійну систему всередині етичної науки, яка активно взаємодіє з іншими галузями етики, зокрема, з прикладною етикою і професійною етикою. Слід відзначити, що педагогічна етика взаємодіє з етикою, як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Педагогічна етика охоплює соціально значимі елементи суспільної моралі, виступає інтегративною характеристикою професійної діяльності вчителя, визначає морально-етичні вимоги до нього та відображає ступінь їх трансформації у свідомості й поведінці педагога. Вона відображає внутрішню культуру, моральні цінності педагога, виступає критерієм особистісного зростання, має узагальнюючий вплив на формування професійно важливих якостей вчителя.

Дослідники проблем педагогічної етики – В. Андреев, Г. Васянович, Е. Гришин, В. Наумчик, Є. Савченко, І. Синиця, В. Писаренко, І. Писаренко, В. Чернокозова, І. Чернокозов, Л. Шевченко та ін. – розглядають педагогічну етику у взаємозв’язку із духовною культурою педагога як засіб його розвитку та самореалізації, що виявляється у різних ситуаціях морального вибору і моральної діяльності в процесі розв’язання педагогічних завдань.

Мета педагогічної етики – допомогти педагогу зрозуміти та оцінити свої професійно-особистісні надбання та недоліки, спонукати себе до морального вдосконалення, самореалізації на демократичних і гуманістичних засадах.

Більшість дослідників виділяють у структурі педагогічної етики такі її складові:

- зміст (моральна свідомість, моральні взаємини, моральна діяльність);
- категорії (педагогічна справедливість, професійна честь та гідність, обов’язок, відповідальність, педагогічний авторитет);
- принципи (гуманізм, педагогічний оптимізм, демократизм, повага і вимогливість до особистості, довіра, єдність слова та діла);

– функції (регулятивна – основна, пізнавально-інформаційна, соціокультурна, оціночно-орієнтовна, організаційно-виховна, мотиваційна).

У ній осмислюються, узагальнюються, систематизуються історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які прагнуть пояснити природу, закономірності розвитку, функції моралі, а також здійснюється аналіз механізмів моральної орієнтації й регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості.

Найважливішими завданнями педагогічної етики є:

- дослідження теоретичних проблем моралі педагогічної діяльності;
- розробка проблем моральних аспектів педагогічної діяльності;
- виявлення вимог, які пред'являються до морального образу педагога;
- вивчення особливостей моральної свідомості педагога;
- розробка питань морального виховання й самовиховання педагога.

Специфіка професійної етики педагога, її унікальність і особливість визначаються, в першу чергу, предметом педагогічної праці. У цьому зв'язку виділяють кілька рівнів взаємовідносин педагога у професійній діяльності:

По-перше, це етика відносин педагога до своєї праці, до предмету своєї діяльності.

По-друге, це етика відносин “по вертикалі” – в системі “педагог-учень”, яка розглядає основні принципи, норми цих відносин і вимоги, пропонувані до особистості і поведінки педагога.

По-третє, це етика відносин “по горизонталі” – в системі “педагог-педагог”, в якій розглядаються ті відносини, які регламентуються не стільки загальними нормами, скільки специфікою діяльності і психології педагога.

По-четверте, це етика адміністративно-ділових відносин педагога і керівних структур, що пропонує обом сторонам певні “правила гри”, спрямовані на оптимізацію управління системою освіти.

Певні специфічні особливості має й етика педагога вищого навчального закладу. Як і педагогічна етика в цілому, етика відносин і поведінки викладача вищого навчального закладу містить кілька блоків.

По-перше, це етика його ставлення до своєї праці, що передбачає: усвідомлення відповідальності перед студентами, колегами і своєю галуззю наукового знання; вибір стратегії і тактики навчання; використання власного наукового досвіду в процесі інформування слухачів тощо. В цілому вимоги й аргументи, що обґрунтовують їх, збігаються з розглянутою вже етикою ставлення педагога до своєї праці взагалі.

Враховуючи більш високий рівень професіоналізму, самостійний науковий внесок багатьох викладачів, доцентів, професорів у розвиток своєї галузі знань і формування навчального процесу в межах цієї галузі, допускається, наприклад, набагато більша свобода щодо дотримання, можливої модифікації і змін стандартів вищих навчальних закладів. Це проявляється, зокрема, в заохоченні створення авторських програм основних курсів, розробки спецкурсів, модифікації навчальних планів. Іншими словами до педагога вищого навчального закладу, у першу чергу, висуваються такі вимоги, як свобода творчості, поєднання в єдине ціле своєї наукової та навчальної діяльності, більш персоналізована відповідальність за результати навчання студентів.

По-друге, етика викладача вищого навчального закладу, як і етика учителя школи, передбачає етику взаємовідносин двох головних учасників процесу безпосередньої передачі знань – викладача і студента, але стосунки між ними встановлюються дещо інші – більш демократичні, ніж у школі між учителем і учнем.

По-третє, особливий блок складають відносини викладачів між собою – етика взаємодії педагогів в процесі досягнення спільної мети – передачі студентам надійних знань і становлення їх як майбутніх колег самих викладачів.

По-четверте, атрибутом вищої школи – і в цій якості її відмінною (від середньої школи) особливістю – виступає етика наукової творчості, затребувана особливим становищем вузівського педагога, який зобов'язаний поєднувати у своїй життєдіяльності функції викладача і вченого.

Всі названі аспекти тісно переплітаються один з одним. Визначити, який з них важливіший, практично неможливо.

Питання педагогіки

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, педагогічна етика охоплює соціально значимі елементи суспільної моралі, виступає інтегративною характеристикою професійної діяльності вчителя, визначає морально-етичні вимоги до нього та відображає ступінь їх трансформації у свідомості й поведінці педагога, що проявляється у спілкуванні зі студентами та

колегами. Педагогічна мораль передбачає обов'язковий комплекс професійно-значущих якостей: терпіння, доброзичливість, чуйність, рівновага, делікатність, милосердя, загальнолюдськість.

Подальші дослідження будуть присвячені аналізу етико-педагогічних ідей в історії педагогічної думки.

Література

1. Бездухов А. В. Теоретические основания формирования морального долга студента – будущего государственного служащего / Бездухов А. В., Кондрикова // Образование в современном мире: проблемы и перспективы: сборник научных статей. – Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – С. 14-22
2. Бездухов В. П. Вопросы теории взаимодействия этического и педагогического знания / Ю. Н. Кулюткин, В. П. Бездухов // Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. – Самара: Изд-во СГПУ, 2002. – С. 62-71.
3. Блюмкин В. А. Этика и жизнь / Блюмкин В. А. – М.: Политиздат, 1987. – 111 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
5. Гусейнов А. А. Введение в этику/ Гусейнов А. А. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1985. – 208 с.
6. Разин А. В. Этика: учебник для вузов / Разин А. В. – 3-е изд., перераб. – М.: Академический Проект, 2006. – 624 с.

Kalenskyi Andrii. PhD

ETHICS AND MORALITY IN THE WORK OF POTENTIAL TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTES

The different approaches to the study of morality in the structure of ethical science and the position of pedagogic science in this structure were considered by this article. According to the first approach the object of ethics is treated as a special kind of normative regulation. According to the second approach morality appears as a special way of spiritual and practical understanding of the world. For our research is important the provisions on complementarity of two concepts. The specific features of ethics and morality in the work of teachers of higher education were depicted. The ethic of relationship and behavior of a teacher of higher education has the main feature – the ethics of scientific creativity.

Key words: professional ethics, applied ethics, pedagogical ethics, pedagogical morality.